

Apžvalga

Birutė Jasiūnaitė. **Lietuvių velniavardžiai**. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018. 312 p.

Šių metų pradžioje pasirodžiusi Birutės Jasiūnaitės originaliais karpiniais iliustruota monografija „Lietuvių velniavardžiai“ – jau antroji autorės knyga apie mitines būtybes, tik pirmojoje monografijoje „Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje“ (2010) dar buvo skirta vietos teigiamiems personažams, o naujausioje knygoje visą autorės dėmesį pasiglemžė nelabieji. Tokį polinkį pati mokslininkė aiškina taip: „neigiamos konotacijos žodžių bet kurioje kalboje kur kas daugiau negu teigiamos: blogis visada labiau krinta į akis, todėl jis lengviau pastebimas ir įvardijamas“ (p. 174).

Lietuvoje plėtojamoms dvi etnolingvistikos tyrimų kryptys. Pastaraisiais metais dauguma tyrėjų seka lenkų etnolingvistikos ir folkloristo Ježio Bartmińskio (Jerzy Bartmiński) sukūrta konceptų ir kognityvinių definicijų teorija: minėtini Irenos Smetonienės, Kristinos Rutkovskos, Mariaus Smetonos darbai. Birutės Jasiūnaitės tyrimus galima priskirti tradicinei etnolingvistikai, kuria ji, kaip pati pripažįsta, domisi nuo 1995 m. Iš pirmo žvilgsnio patraukli liaudies kultūros medžiaga iš tyrėjo reikalauja visapusiško folkloristikos, dialektologijos, etimologijos, leksikos ir net fonetikos išmanymo, nes etnolingvistika – tarpdalykinė

disciplina, sujungianti kalbotyrą ir etninę kultūrą. Be abejonės, autorė turi visas šiam darbui būtinas kompetencijas, kurias sukaupe per du dešimtmečius – prieš tiek laiko gimė šios knygos idėja. Per šį laikotarpį surinkta empirinė medžiaga, daugiausia iš „Lietuvių kalbos žodyno“ – 482 velniavardžiai. Svarbu paminėti, kad Birutė Jasiūnaitė yra nemažai prisidėjusi prie šio žodyno medžiagos rinkimo – „Lietuvių kalbos žodyno“ karto tekoms ji yra užrašiusi daugiau kaip 40 tūkstančių žodžių tiek iš žemaičių, tiek iš aukštaičių patarmių. Remdamasi ilgamete žodžių rinkėjos patirtimi autorė geba patikimai įvertinti velniavardžių autentiškumą, paliudyti tam tikrų žodžių (pavyzdžiui, žodžio *gausinas* „aitvaras, kaukas“) egzistavimą, tinkamai juos transponuoti ir interpretuoti. Be to, knygoje pagrįstai remiamasi sakybine tarmių medžiaga, nes lietuviškų senųjų raštų tradicija dar ganėtina jauna.

Knygoje velniavardžiai suskirstyti pagal motyvuojamuosius požymius: pagal velniukų gyvenamąją vietą, spalvą, pagal kūno dalis, kūno trūkumus, veiksmą ar funkciją, būdo savybes ir kt. Kiekvienas dėstomosios dalies skyrius turi aiškia struktūrą: pirmiausia velniavardžiai analizuojami pagal moty-

vuojantį požymį (folkloristikos požiūriu), vėliau pereinama prie velniavardžių darybos: paaiškinama jų sandara (vienažodžiai, frazeologiniai, sudėtiniai) ir darybos priemonės (derivacija, kompozicija, antrinė nominacija ir kt.). Kiekvieno skyriaus pabaigoje pridedama binarinė schema, padedanti išryškinti vyraujančias velniavardžių motyvacias. Autorės siūlomos klasifikacijos nekelia abejonų, net ir „dvigubos“ ar neaiškios motyvacijos atvejai ištirti argumentuotai, išsamiai ir objektyviai. Knygos pabaigoje pridedama mitonimų rodyklė, kurioje pateikiami velnio ir kitų mitinių būtybių pavadinimai ne tik lietuvių, bet ir anglų, baltarusių, bulgarų, estų, ispanų, latvių, lenkų, rusų, serbų, ukrainiečių, net mansių ir nganasanų kalbomis – iš viso 19 kalbų mitonimai! Tai parodo, kókiu plačiu kultūriniu kontekstu rėmėsi knygos autorė.

Nuorodos į kitų tautų tautosaką turi savo vidinę struktūrą: pirmiausia ieškoma bendrumų su artimiausių tautų – latvių, lenkų, baltarusių, rusų – folkloru, paskui lyginama su anglų, škotų, vokiečių ir kitų tautų medžiaga, taip pat ieškoma sąsajų su antikinė mitologija, senosiomis germanų kultūromis, krikščioniškąja tradicija. Toks lyginimas atskleidžia lietuvių folkloro uni-

versalumą, parodo jį kitų tautų etninės kultūros kontekste. Kaip teigia autorė, „mitologinę leksiką sąlygoja ir veikia daugelis reikšmingų kultūrinio pobūdžio faktorių, kurie bendri ne tik Lietuvai ir kaimyniniams kraštams, bet ir visai krikščioniškajai Europai“ (p. 155), kurios kultūrinis paveldas siekia Antikos laikus. Knygoje gausu nuorodų ir į tolimesnių tautų (pavyzdžiui, Sibiro, Uralo, Pavolgio) mitologiją, net jei jų personažai nėra būdingi lietuviškai tradicijai, bet dėl to tyrimas tik sutvirtėja, o tekstas primena daugiasluoksnį audinį. Autorė nesiekia pabrėžti lietuvių folkloro originalumo – lietuviškų velniavardžių tradicijos savitumas natūraliai išryškėja universaliame kultūrų kontekste, pavyzdžiui, tautinę specifiką išryškina velniavardžiai, darybiškai susiję su gyvulio plauko spalvos pavadinimais (*rainasis, rainnys, raināpilkis, margasis vėlnias, dūlius, žebriukas*), motyvaciniai velnio pavadinimai pagal išvaizdos bruožą – vieną šnervę (*vienašniūrpšlis, viensniūrkšlis*) ir kt.

Monografijoje Birutė Jasiūnaitė nevengia polemizuoti su ankstesniais tyrėjais: ji verifikuoja pirmąją hipotezes ir pateikia savo argumentuotą interpretaciją, remdamasi daugiausia kalbotyros instrumentais. Pavyzdžiui, jos nuomone, „*vėlinas (vėlnias)* laikytinas lietuvių žemesniosios mitologijos padaru – numirėlių kilmės mitine būtybe. Kalbos duomenys toli gražu nepatvirtina spėjimų apie aukštą jo statusą senojoje lietuvių religijos sistemoje“ (p. 28). Autorė paneigia Jono Balio hipotezę, kad eufe-

mizmai *lobėlis* ar *lōbinis* sietini su daiktavardžiu *lōbis* „paslėpti pinigai, turtas“, ir susieja juos su rytų aukštaičių žodžiu *lōbas* „dauba, loma“. Kalbotyros, folkloristikos ir etnologijos išmanymas bei šių sričių sintezė padeda tyrėjai nepasiklysti faktų gausybėje ir pateikti moksliskai pagrįstą interpretaciją, pavyzdžiui, velniavardis *šilo vokitėlis* siejamas ne su vokiečių tautos ksenofobija, o su opozicija *savas – svetimas*. Net jei klausimas paliekamas atviras, autorė jau būna išvaikščiojusi mitologinius, etimologinius, net fonetinius problemas sprendimo kelius (plg. eufemizmo *nākabis* kilmės paieškas).

Knyga „Lietuvių velniavardžiai“ – svarbus tarpdisciplininis tyrimas, ieškantis bendrybių tarp kalbotyros ir etninės kultūros, bei svarus indėlis į šiuolaikinę etnolingvistiką. Vertinga ir unikali tyrimo medžiaga, originalios hipotezės, gebėjimas vienodai gerai interpretuoti folkloristikos bei kalbotyros metodus ir faktus rodo, kad Birutė Jasiūnaitė turi sukaupusi didžiulį mokslinį ir kūrybinį potencialą, būtiną tokio pobūdžio darbams. Nuo dialektinės frazeologijos, kurią tyrė pirmojoje monografijoje, pasukusi prie mitologinės leksikos, autorė pabrėžia ir dievavardžių, laumėvardžių, pasakų mitinių būtybių tyrimų būtinybę. Reikia tikėtis, kad ateityje mokslininkė imsis ir šių mitonimų studijų, nepaisydama abejonių, ar bus „nuoširdžių ir smalsių skaitytojų, nes be jų kiekvienos knygos likimas nepavydėtinas“. Skaityti šią mokslinę

monografiją nepaprastai įdomu: galima mėgautis sodria, vien Birutė Jasiūnaitė būdinga rašymo maniera, inkrustuota palyginimais ir metaforomis. Tai labai vertingas autorės stiliaus, patyrusio tarminės tradicijos įtaką, bruožas. Be to, knyga papuošta originaliais pačios autorės kurtais karpiniais su velniukais, kuriuos dailininkė Jurga Tėvelienė išradingai patupdė ir skyrių užsklandose, ir ant raidžių, ir visuose puslapiuose, įrėmintuose demoniška juoda spalva.

Etnolingvistai savo tyrimo objektą – žodį – regi ne „pliką“, o apvilktą tikru kultūriniu „drabužiu“, kuris „gali būti puošnus, šventinis, gali būti ir visai kuklus: tai kiekvieno tyrėjo noro ir kompetencijos reikalas“ (p. 9). Kūrybingoji Birutė Jasiūnaitė savo knygą į pasaulį išleido su pačiu puošniausiu drabužiu. Ją nekantraudami atsivers kalbininkai, tautosakininkai, etnologai, mitologai, įvairių kitų specialybių humanitarai ir net tie, kuriuos traukia paslaptingos demonologijos pasaulis. (Jolita Urbanavičienė)